

Oorlogspropaganda rond de Vlaamse kwestie. De werking van de plaatselijke afdelingen van de Deutsch-Flämische Gesellschaft 1917/18 (II)

Winfried DOLDERER

Kassel

In april 1918 werd er ook te Kassel een plaatselijke afdeling van de Deutsch-Flämische Gesellschaft boven de doopvont gehouden. De initiatiefnemer, de toen 55-jarige jurist Franz Winterstein⁶⁶, een uiterst rechtse Duitse nationalist en hevige antisemiet, was op dat tijdstip al meer dan twintig jaar met de Vlaamse zaak begaan. Op het einde van de vorige eeuw was Winterstein betrokken bij de toenaderingspogingen van het Alduitse Verbond tot kringen van de Vlaamse Beweging. Hij was medewerker van het door de Alduitsers gestichte Duits-Vlaamse tijdschrift *Germania*, waarin hij vlak na de eeuwwisseling artikels publiceerde over de toenmalige Duitstalige minderheid in de Belgische provincies Luik en Luxemburg⁶⁷. Reeds in 1895 had Winterstein een eerste vakantieuitstapje naar Nederland gemaakt. Onder de indruk van de in 1897 verschenen brochure van de Alduitser Harald Graevell over de *Vlaamse Beweging vanuit Alduits standpunt*, waarin o.m. werd gepleit voor gedeeltelijke verduitsing van het openbare leven in België en voor inschakeling van het land in een „Germaanse statenbond” met hoofdstad Berlijn⁶⁸, ondernam Winterstein in de zomer van 1897 een verkenningstocht door Vlaanderen. Voor een derde keer was hij in 1903 op reis in Nederland en België⁶⁹.

66. Geboren te Magdeburg, 17.11.1862; doctor in de rechten; 1903 assessor te Kassel; lid van het Alduitse Verbond en bevriend met de Alduitse Vlaanderen-„deskundige” Hermann von Pfister-Schwaighusen; 1918 voorzitter van de afdeling Kassel van de Deutsch-Flämische Gesellschaft; 1921 zaakvoerder van de afdeling Kassel van het Alduitse Verbond; gestorven te Kassel, 13.12.1922.

67. Cf. Fr. WINTERSTEIN, *Der Deutsche Verein zur Hebung und Pflege der Muttersprache im deutschredenden Belgien*, in: *Germania*, jg. 6, nr. 1, oktober 1903, blz. 27-29; Fr. WINTERSTEIN, *Aus Deutsch-Belgien und Lützelburg*, in: *Germania*, jg. 7, nr. 3, maart 1905, pp. 127-138.

68. Over de zaak-Graevell, cf. H. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, dl. 4. Antwerpen 1965, pp. 318-320; L. SIMONS, *Van Duinkerke tot Königsberg. Geschiedenis van de Alditse Beweging*. Nijmegen/Brugge 1980, pp. 168-175.

69. Voor het volgende, cf. Fr. WINTERSTEIN, *Bei unseren Brüdern in den Niederlanden*, in: HEIMDALL, jg. 7, nr. 4, 15.2.1902, pp. 25-26; nr. 5, 1.3.1902, pp. 34-35; nr. 6, 15.3.1902, pp. 42-43; nr. 7, 1.4.1902, pp. 49-50; nr. 8, 15.4.1902, pp. 57-58; nr. 9, 1.5.1902, pp. 65-67; nr.

Wintersteins opvattingen over de Nederlanden lagen helemaal in het verlengde van de onder zijn Alduitse geestverwanten gangbare denkbeelden. Hij beschouwde Vlamingen en Hollanders vlakaf als „Duitsers”, die thuishoorden in een politiek en economisch verbond met het Duitse Keizerrijk. De staatkundige en culturele zelfstandigheid van dergelijke „kleine volkssplinters” was volgens hem voorbijgestreefd. Enkel door een hechte aaneensluiting met het „moederland”, d.i. met het Duitse Rijk, maakten zij kans om hun volksbestaan te vrijwaren. Zoals Graevell kwam Winterstein dan ook op voor de invoering van het Duits als voertaal op „bepaalde terreinen van het openbare leven” in België, waar het volgens hem een bemiddelende rol tussen Vlamingen en Walen kon vervullen. De Vlaamse Beweging, aldus Winterstein, had pas ten gevolge van de Duitse overwinning op Frankrijk in 1871 de wind in de zeilen gekregen. De uiteindelijke zegepraal van de Vlamingen in hun strijd tegen de verfransing was voor Winterstein al een beklonken zaak. Weliswaar vertoonden de Vlaamse steden nog een Frans vernis, waaronder voor de buitenlandse bezoeker amper iets te bespeuren viel van Vlaams leven. Maar op lange termijn waren de „grootscheepse inspanningen” van Frankrijk om economisch en cultureel vat te krijgen op België tot mislukking gedoemd door de onstuitbare opgang van de Vlaamse Beweging.

De „vastberadenste flaminganten” stelden als „einddoel van hun beweging de inlijving van het Vlaams omgevormde België in het Duitse Rijk naar het voorbeeld van Beieren”. Dat had Winterstein uit de brochure van Graevell opgemaakt, maar zelf was hij sindsdien tot de bevinding gekomen, dat de Duitsvriendelijke groep spijtig genoeg maar een minderheid vormde. Over het algemeen stonden de Vlamingen ten gevolge van de „Franse en Roomse hetze” eerder afkerig tegenover Duitsland, zoals ook in Nederland „haat” tegen de Duitsers schering en inslag was. Vele flaminganten waren zelfs ronduit „antiduits”. Dat zij het opnamen voor de verdrukte Poolse mindetheid in de oostelijke provincies van Duitsland en voor de nationale ontvoogdingsstrijd van de Tsjechen in Oostenrijk-Hongarije, vond Winterstein „betreurenswaardig”. Bijzonder kwalijk nam hij het echter de Vlaamse kamerleden, dat zij zich in de discussie over de gelijkheidswet in 1898 verzet hadden tegen het voorstel, het in enkele gemeenten aan de oostelijke grens van België gesproken Duits als derde landstaal op gelijke voet te plaatsen met Frans en Nederlands. Volgens Winterstein hadden ze daarmee van „typisch Duits particularisme” blijk gegeven: „Hier hebben de Duitsers hun stamgenoten verongelijkt”.

Met lede ogen zag Winterstein ook de Groot-Nederlandse strekking in de Vlaamse Beweging. Een toenadering tussen Nederland en België beschouwde hij als een ramp voor de Duitse belangen. Een Groot-Nederlandse statenbond

10, 15.5.1902, pp. 73-76; R. WINTERSTEIN, *Neues über die Niederlande*, in: *Heimdal*, jg. 8, nr. 13/14, 1.7.1903, pp. 100-102; nr. 15/16, 1.8.1903, pp. 111-113; nr. 17, 1.9.1903, pp. 123-124.

met Nederlands-Indië, de Kongo en Zuid-Afrika erbij zou immers op zichzelf genoeg kracht bezitten, om paal en perk te stellen aan een Duitse machtsuitbreiding. In een onderling verbond zouden noch Nederland noch België de behoefte gevoelen, om aansluiting te zoeken bij Duitsland. De Hollanders waren trouwens zelf wars van alle Groot-Nederlandse denkbeelden, en dat was maar goed zo, vond Winterstein: „Het is beter, dat elk van de twee volksstammen afzonderlijk bij ons komt. De Fransen hebben ons dus in 1830 met de scheiding van België en Nederland een groot plezier gedaan”. En ook aan de Britten waren de Duitsers in dat opzicht dank verschuldigd, omdat die de Boeren onder de voet hadden gelopen. Hadden zij het onderspit gedolven in hun oorlog tegen de Zuidafrikaanse republieken, dat zouden de Groot-Nederlandse tendensen nog meer wind in de zeilen hebben gekregen.

Winterstein stelde uitdrukkelijk, dat België en Nederland geen nieuwe deelstaten binnen het Duitse Keizerrijk mochten worden, doch slechts bondgenoten in een losse federatie. Vooral België kwam niet in aanmerking voor rechtstreekse aanhechting, omdat het „klerikalisme” daar hoogtij vierde. Indien de twee buurlanden zich tegen hun beoogde inlijving als satellietstaten in een Duitse invloedssfeer zouden verzetten, dan mochten de Duitsers niet terugdeinzen voor economische chantage, om ze naar hun hand te zetten. Winterstein achtte de bouw van een Rijn-Eems-kanaal een passend middel, om door de afleiding van het goederenverkeer van Antwerpen en Rotterdam naar Duitse havens de weerspannige bureu „murw” te maken. De Duitsers mochten de Nederlanders, die „in de waan leefden”, een eigen natie te zijn, niet al te vriendelijk bejegenen, maar moesten ze „altijd krachtig op de vingers tikken”. Dat maakte de beste indruk, vond Winterstein.

Alles samengenomen bleek hij wel een zonderlinge „Vlamingenvriend” te zijn. De genegenheid die hij voor „onze broeders in de lage landen” koesterde, was op de keper beschouwd een mengelmoes van paternalisme en macchiavellisme. Ook in de jaren na zijn verkenningstochten in en door België bleef Winterstein de ontwikkeling in Vlaanderen volgen. In oktober 1903 bracht hij in een artikel o.m. verslag uit over de strijd voor een Vlaamse hogeschool⁷⁰. In de zomer van 1908 publiceerde hij een bespreking van het een jaar voordien verschenen vierde deel van de *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*⁷¹. Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog greep Winterstein opnieuw naar de pen. Hij publiceerde in september 1914 een opstel over *Nederlanders in Duitsland*, waarin hij het aandeel van Vlamingen en Hollanders aan de middeleeuwse oostkolonisatie belichtte en het over de geschiedenis van de Nederlandse inwijkelingen in Duitsland sedert de 16de eeuw had⁷².

70. Fr. WINTERSTEIN, *Von den Flamen*, in: *Heimdall*, jg. 8, nr. 20, 15.10.1903, p. 149.

71. Fr. WINTERSTEIN, *Schrifttums-Übersicht über den flämischen Sprachenkampf*, in: *Heimdall*, jg. 13, nr. 7, 1.7.1908, pp. 82-83.

72. Fr. WINTERSTEIN, *Niederländer in Deutschland*, in: *Heimdall*, jg. 19, nr. 9, 1.9.1914, p. 100-103.

Een dertien maanden later verschenen artikel van zijn hand was gewijd aan de Vlamingen in Noord-Frankrijk⁷³. Winterstein weidde daarin uit over de onderdrukking van de Vlaamse volkstaal in de Westhoek, die volgens hem nog door 200.000 mensen gesproken werd, vermeldde de steun aan de Frans-Vlamingen vanuit Belgisch-Vlaanderen in het kader van de 1912 gestichte vereniging „Pro Westlandia” en zette de — naar hij beweerde — Duitsvriendelijke houding van de bewoners van de Westhoek gedurende de Duits-Franse oorlog van 1870/71 in de verf. Toen zouden 300 dienstplichtigen uit Frans-Vlaanderen geweigerd hebben tegen de Duitsers te vechten en om die reden terechtgesteld zijn. Enkelen zouden zich zelfs verminkt hebben, om aan de legerdienst te ontsnappen. Dit verhaal dook in die tijd in tal van Alduitse publikaties over Vlaanderen op.

Bij de stichting van de afdeling Kassel van de Duits-Vlaamse Vereniging was behalve Winterstein ook nog de filoloog en leraar Arthur Fuckel⁷⁴ betrokken, die eveneens lid was van het Alduitse Verbond. Ook hij had vroeger al blijk gegeven van belangstelling voor de Vlaamse zaak, ten laatste na het begin van de oorlog. In 1915 schreef hij een opstel over het *Duitsdom van de Vlamingen*⁷⁵ en hij liet begin 1918 een artikel verschijnen over de „taalzuiverheid van het Nederlands”⁷⁶. Voor Fuckel waren de Vlamingen rasechte Duitsers, nl. Nederduitse, als nakomelingen van puur Germaanse stammen. In het bezette België, beweerde hij, kreeg men op de vraag, wat de Vlamingen erover dachten, dat het land na de oorlog wellicht Duits zou worden, steevast het antwoord: „Wij hoeven geen Duitsers te worden, want we zijn Duitsers.” Hun taal was zelfs „Duitser” dan het Hoogduits, omdat er veel minder vreemde woorden waren binnengeslopen. De Vlamingen waren zich ook vóór de oorlog altijd terdege bewust geweest van hun samenhang met de Duitsers. Als bewijs haalde Fuckel de lofzangen aan, waarmee de Vlaamse dichter Emmanuel Hiel de Duitse overwinningen op Frankrijk in 1870/71 had verheerlijkt. Ook het werk van Hendrik Conscience was volgens hem een „schitterende belijdenis van Duitse aard en zeden”. Conscience, aldus Fuckel, had de Vlamingen altijd als „voorpost van de Germaanse volksstammen” tegen Frankrijk be-

73. WINTERSTEIN, *Land und Volk von Antwerpen bis Boonen*, in: *Heimdall*, jg. 20, nr. 11/12, 1.12.1915, pp. 108-109.

74. Geboren te Schmalkalden, 13.10.1867; hoofdonderwijzer met de titel professor in Kassel; 1905 lid van de „Verein für das Deutschtum im Ausland”; 1903 en 1912 medewerker van het „Niederdeutsches Jahrbuch”, het jaarboek van de vereniging voor Nederduitse taalkunde; 22.6.1921 verkozen tot voorzitter van de afdeling Kassel van het Alduitse Verbond; gestorven te Kassel, 8.1.1923.

75. H. FÜCKEL, *Das Deutschtum der Flamländer*, in: *Deutsche Erde*, jg. 13, nr. 6, 1914/15, pp. 142-147.

76. H. FÜCKEL, *Sprachreinheit des Niederländischen*, in: *Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins*, jg. 33, nr. 1/2, januari 1918, pp. 4-7.

schouwd. Ook het feit, dat de Vlamingen fier waren op hun eigen volksaard, was een „typisch Duitse trek”. „Een van onze doelen in de toekomst”, schreef Fuckel, „moet zijn, met de Vlaamse stamgenoten hand in hand te gaan, om de Franse schijncultuur te bestrijden”. In België was het zaak, een „zwaar bedreigd Germaans volksdom voor alle tijden te beveiligen” en samen met de Vlamingen „aan de Duitse cultuur van de toekomst te werken, die in de wereld de eerste plaats moet innemen”⁷⁷.

Reeds in april 1917 had Winterstein in Kassel een „Vlaamse avond” georganiseerd en leden geronseld voor de Duits-Vlaamse Vereniging⁷⁸. Hij wou nog in december van dat jaar een plaatselijke afdeling van de organisatie uit de grond stampen, maar van dit opzet kwam niets in huis⁷⁹. De stichtingsvergadering ging pas op 15 april 1918 door. Daarbij was ook de afdeling Kassel van de Allgemeiner Deutscher Sprachverein van de partij, een nationalistische cultuurorganisatie, die zich inspande voor de zuiverheid van de Duitse taal. Prof. Stange uit het nabij gelegen Göttingen hield een voordracht over de geschiedenis van Vlaanderen, Fuckel hield een spreekbeurt over het werk van Hendrik Conscience en de in het kamp te Göttingen verblijvende krijgsgevangenen Vlaamse toneelspeler Staf Bruggen⁸⁰ bracht Nederlandse en Duitse teksten ten gehore; een koor zong Vlaamse liederen⁸¹.

Stange had het in zijn voordracht over de letterkundige banden tussen Duitsland en Vlaanderen in het verleden, schetste de geschiedenis van Vlaanderen tot aan de tijd van het Spaanse bewind en zette de ontwikkeling sinds het begin van de 19de eeuw tot en met de Eerste Wereldoorlog uiteen. Als doel van de Vlaamse Beweging noemde Stange de „scheiding van Vlamingen en Walen en de oprichting van een zelfstandige Vlaamse staat”. Daarvoor hadden de Vlamingen een „stevige ruggesteun” van Duitsland nodig. Met deze beschouwingen had Stange voorzeker zijn oorspronkelijke bedoelingen i.v.m. het „apolitieke” karakter van zijn voordracht enigzins uit het oog verloren. Aan Winterstein had hij twee weken voor de vergadering nog geschreven, dat het hem er enkel om te doen was, „het bewustzijn van nationaal-culturele samenhangigheid tussen beide landen aan te wakkeren” en dat er dus in zijn betoog

77. H. FÜCKEL, *Das Deutschtum der Flämänder*, p. 147.

78. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: uitnodiging Vlaamse avond Kassel, begin april 1918.

79. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/1: von Unger aan Stange, Berlijn, 10.12.1917; Stange aan Winterstein, 14.12.1917; Stange aan von Unger, Göttingen, 27.12.1917; KGL 86/3: Winterstein aan Stange, Kassel, 24.12.1917.

80. Over Bruggen, cf. *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 1. Tiel/Utrecht 1973, p. 237 en Nationaal Biogr. Woordenboek 13 (1990), pp. 125-126.

81. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/1: Winterstein aan Stange, Kassel, 18. 3. 1918; Stange aan von Unger, Göttingen, 23. 3. 1918; KGL 86/3: uitnodiging Vlaamse avond Kassel, begin april 1918.

van actuele vraagstukken geen sprake zou zijn⁸². De nieuwe Duits-Vlaamse groep te Kassel telde bij haar oprichting 40 leden⁸³.

Hannover

Drie weken later kwam er te Hannover een „Bund der Vlamenfreunde” tot stand, die oorspronkelijk bedoeld was als plaatselijke afdeling van de Duits-Vlaamse Vereniging, maar wegens geschillen met de Berlijnse centrale tenslotte als onafhankelijke groep werd opgericht. De stichters behoorden grotendeels tot uiterst rechtse en nationalistische kringen, zoals de „Ostmarkenverein”, een organisatie, die ijverde voor de verduitsing van de streken met een Poolse bevolkingsmeerderheid in het oosten van het toenmalige Duitse Rijk, het Alduitse Verbond en de onder de oorlog opgerichte expansionistische propaganda-organisaties. Op 2 februari 1918 kwam te Hannover een groep van belangstellenden uit verschillende patriottische en heemkundige verenigingen bijeen voor een bespreking over de stichting van een plaatselijke afdeling van de Deutsch-Flämische Gesellschaft⁸⁴. De initiatiefnemer en latere voorzitter van de „Bund der Vlamenfreunde”, de filoloog en leraar M.O. Ferdinand Hornemann⁸⁵, was toen al een tijdje lid van de Duits-Vlaamse Vereniging. In de eerste maanden van 1918 was hij in Hannover druk in de weer met propaganda voor de Vlaamse zaak. In het kader van een reeks „oorlogsvoordrachten” van de plaatselijke afdeling van de expansionistische „Vaterlandspartei” hielp bij een optreden op touw zetten van de toenmalige directeur van de Duitse school in Antwerpen, Bernhard Gaster⁸⁶, die op 14 maart te Hannover

82. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Stange aan Winterstein, Göttingen, 3.4.1918; *Kasseler Neueste Nachrichten*, nr. 113, 17.4.1918; *Deutsch-Vlämischer Abend*.

83. *Vlamenland*, nr. 5, mei 1918, p. 2. In de weken na de Vlaamse avond te Kassel correspondeerde Stange met Winterstein nog over een gebeurlijke heruitgave van een paar artikels over het Vlaamse vraagstuk, die Winterstein na zijn eerste bezoek aan Vlaanderen in 1897 onder meer in de *Hannoversche Post* had gepubliceerd; cf. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Stange aan Winterstein (na 15.4.1918); Stange aan Winterstein, Göttingen, 3.5.1918; Winterstein aan Stange, 4.5.1918.

84. Voor het volgende, Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/1: Hornemann aan Stange, Hannover, 20.2.1918; Stange aan Hornemann, Göttingen, 25.2.1918; Hornemann aan Stange, Hannover, 3.3.1918; Hornemann aan Stange, Hannover, 21.3.1918; KGL 11: Canenbley aan Stange, Hannover, 8.2.1918; Stange aan Canenbley, Göttingen, 12.2.1918.

85. Geboren te Hannover, 29.5.1850; leraar en professor; lid van de „Verein für neuere Sprachen” te Hannover; 1915 lid van de „Unabhängiger Ausschuss für einen Deutschen Frieden”; 1917 lid van de Vaterlandspartei; 1918 voorzitter van de Bund der Vlamenfreunde; gestorven te Hannover, 1.6.1923.

86. Geboren te Stettin, 28.12.1867; studies te Freiburg, Lausanne, Straatsburg, Greifswald, Parijs; 1897 - 1902 leraar te Stralsund; sedert 1902 directeur van de Duitse school te Antwerpen; 1916 uitgever van een handleiding voor het Vlaamse taalonderwijs voor Duitse soldaten en auteur van verschillende Vlaamse taalleerboeken; 1917 bestuurslid van de Deutsch-Flämische Gesellschaft;

kwam spreken over „Het Belgische vraagstuk en de Vlaamse Beweging”. Een dag later hield Hornemann zelf voor de Hannoverse „Vereniging voor moderne talen”, waarvan hij eveneens lid was, een voordracht over „Vlaamse liederdichtkunst”. Op 30 maart bracht hij op uitnodiging van professor Stange een bezoek aan het krijgsgevangenkamp te Göttingen.

Tot de stichters van de Bund der Vlamenfreunde te Hannover behoorde ook de architectuurprofessor Karl Mohrmann⁸⁷, die lid was van verschillende Platduitse cultuurverenigingen en een vinnig voorstander van het radicale expansionisme. Over België had hij begin 1915 een memorandum opgesteld, waarin hij de directe aanhechting van de Vlaamse gewesten evenals van de provincie Luik en van het noordelijke gedeelte van de provincie Luxemburg bij Duitsland bepleitte. Deze schaars bevolkte Waalse gebieden waren volgens hem vatbaar voor verduitsing. De hoofdstad van het nieuwe rijksland Vlaanderen moest Antwerpen worden. De overige Waalse provincies en de verfranste Brusselse agglomeratie konden ofwel in ruil voor Frans-Vlaanderen aan Frankrijk afgestaan worden ofwel onafhankelijk blijven. Zij zouden dan het staatsgebied vormen van een verminkt koninkrijk België onder de bestaande dynastie, waarmee volgens Mohrmann aan de eis van de Entente voor herstel van het bezette land „in aanvaardbare mate” was voldaan. In het aangehechte Vlaanderen zouden leger, bestuur en openbaar leven op Duitse leest geschoeid worden, terwijl het Vlaams daarnaast als „gelijkgerechtigde landstaal” mocht blijven bestaan. In de lente van 1917 bracht Mohrmann vinnige kritiek uit op de door de bezetter in België doorgevoerde bestuurlijke scheiding, omdat daarbij de provincies Luik en Noord-Luxemburg aan Wallonië werden overgelaten. Deze gebieden waren volgens Mohrmann onmisbaar als brug tussen Duitsland en Vlaanderen⁸⁸.

De oprichters van de Duits-Vlaamse groep te Hannover konden het met de Berlijnse centrale niet eens worden over de verdeling van de financies. Zij wilden volledig zelfstandig kunnen beschikken over hun eigen ledenbijdragen, terwijl het hoofdkantoor te Berlijn al het geld voor zich opeiste, om de verdeling van de financies over de plaatselijke afdelingen in handen te houden.

hield van januari tot mei 1918 een reeks van voordrachten over het Belgische vraagstuk voor de Vaterlandspartei in verschillende Duitse steden; maart 1918 medestichter van de „Niederdeutsche Bund”; 1919 directeur van de Domschule te Cammin/Pommeren; 1921-1932 directeur van het „Französische Gymnasium” te Berlijn; overlijdensdatum onbekend.

87. Geboren te Einbeck, 21.7.1857; architectuurstudie te Hannover en Berlijn; 1887 professor in Riga; 1892 professor voor middeleeuwse bouwkunst aan de Technische Hogeschool Hannover; 1911-1913 rector; lid van de „Altsachsenbund”, „Niedersächsischer Ausschuss für Heimatschutz”, „Allgemeiner Plattdeutscher Verband”; maart 1918 medestichter van de „Niederdeutscher Bund”; 1915 lid van de „Unabhängiger Ausschuss für einen deutschen Frieden”; 1918 lid van de Bund der Vlamenfreunde; gestorven te Sankt Georgen-Uffhausen, 26.4.1927.

88. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Mohrmann aan Stange, Hannover, 9.5.1918; Mohrmann, Karl: *Belgiens Zukunft* (memorandum 1915).

Toen er na maandenlang geharrewar geen akkoord was bereikt, besloot de Hannoverse groep zich onafhankelijk op te stellen tegenover de Duits-Vlaamse Vereniging. Met een voordracht van professor Stange uit Göttingen in kleine kring werd de „Bund der Vlamenfreunde” op 4 mei 1918 opgericht⁸⁹. Het verbondsblad van de Deutsch-Flämische Gesellschaft maakte melding van de gebeurtenis en drukte de hoop uit, dat de nieuwe groep „de aansluiting aan onze maatschappij nog zal vinden”⁹⁰.

Daar was voorzitter Hornemann te Hannover helemaal niet over te spreken. Hij koesterde integendeel de droom, de Bund der Vlamenfreunde uit te bouwen tot een volwaardige concurrent van de Duits-Vlaamse Vereniging. Toen Winterstein uit Kassel in de zomer van 1918 ten persoonlijke titel lid werd van de kring in Hannover, hoopte Hornemann, geheel de afdeling Kassel te kunnen loswrikken uit de Deutsch-Flämische Gesellschaft en over te halen naar zijn organisatie. Hij was ook van plan, om in Göttingen een plaatselijke afdeling van de Bund der Vlamenfreunde te stichten. Omgekeerd was voor sommige mensen binnen de Duits-Vlaamse Vereniging de nieuwe concurrent blijkbaar een chantagemiddel, waarvan ze gretig gebruik maakten. Zij konden nu bij strubelingen met het centrale bestuur in Berlijn dreigen met de aansluiting van hun afdeling bij de Hannoverse groep, indien ze hun zin niet kregen⁹¹.

Op 26 mei 1918 zette de Bund der Vlamenfreunde in de schouwburg te Hannover een „Vlaamse matinee” op touw⁹². Uit Göttingen was professor Stange gekomen, eens te meer vergezeld van enkele krijgsgevangenen, om het woord te voeren over „Vlaanderen en Duitsland”. De Hannoverse architectuurprofessor Albrecht Haupt⁹³, die binnen de Bund der Vlamenfreunde de

89. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Stange aan Eggers, Göttingen 6.4.1918; Hornemann aan Stange, Hannover, 23.4.1918; Stange aan Hornemann, Göttingen, april 1918; Hornemann aan Stange, Hannover, 28.4.1918; Stange aan Hornemann, Göttingen, mei 1918; Hornemann aan Stange, Hannover, 6.5.1918, daarbij een lijst van de deelnemers aan de stichtingsvergadering van de Bund der Vlamenfreunde, 4.5.1918: Generalmajor Ernst Breusing (Ostmarkenverein), Generalleutnant a.D. Louis von Kamphövener; Ernst Ludwig Schwering (Historischer Verein für Niedersachsen), hoofdbibliotekaris professor Karl Kunze (Historischer Verein für Niedersachsen), Hauptmann Canenbley (Flamenoffizier bei der Inspektion der Kriegsgefangenenlager des 10. Armeekorps), Schulrat Hermann Peters (Altsachsenbund), Karl Mohrmann (Altsachsenbund), Professor Georg Erdmann (Geographische Gesellschaft), Hermann Gläser (Allgemeiner Deutscher Sprachverein), Gustav von der Osten, Ferdinand Hornemann (Verein für neuere Sprachen).

90. *Vlamenland*, nr. 8, augustus 1918, p. 3.

91. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Hornemann aan Stange, Berlijn, 28.7.1918.

92. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/1: Hornemann aan Stange, Hannover, 21.3.1918; Stange aan Unger, Göttingen, 23.3.1918; KGL 86/3; Hornemann aan Stange, Berlijn, 5.5.1918; Stange aan kampkommandant, Göttingen, 9.5.1918; Stange aan Hornemann, Göttingen, Göttingen, 18.5.1918; programma van de Vlaamse matinee, 26.5.1918.

93. Geboren te Büdingen, 18.3.1852; studies te Giessen, Karlsruhe, Hannover; 1870/71 deelnemer aan de oorlog tegen Frankrijk; vanaf 1880 professor aan de Technische Hogeschool te Han-

rol speelde van deskundige voor kunstgeschiedenis, onderhield het publiek met een diavoorrecht over de oude middeleeuwse steden in Vlaanderen. De krijgsgevangen toneelspeler Staf Bruggen reciteerde Vlaamse gedichten, een operazanger, eveneens uit het kamp te Göttingen, bracht Vlaamse liederen ten gehore. Een onbekend gebleven Vlaamse getuige uit het gezelschap van Stange toonde zich achteraf diep onder de indruk van dit culturele evenement. De bijeenkomst, schreef hij in een verslag voor het krijgsgevangenenkrantje *Onze Taal* had hem de „overtuiging verschaft, dat het geenszins in Duitschlands bedoeling ligt, Vlaanderen in te palmen, doch wel Vlaanderens kunst en grootheid en bestaan voor mogelijken ondergang te vrijwaren, alleenlijk omdat Vlaanderen onweerlegbaar groot was, en blijven moet, en ook, omdat het roemrijke land der ‘kerels’ in zijn innigsten kern iets heeft den Duitschers eigen, omdat het, zijnen Germaanschen oorsprong bewust, voor Duitschland een kleiner — juist daarom het beschermen waard — kleiner ‘ik’ ist ... Ik zelf voelde inniger en beter dan weleer, dat het niet ‘schande’ is beschermeling te zijn van hen, die niet met woorden de kleine naties beschermen, wel met ‘Tatsachen’”⁹⁴.

Anderhalve maand later, op 11 juli 1918, trad Hornemann als spreker op voor een gemengd Duits en Vlaams publiek op een Guldensporenviering in Göttingen⁹⁵. De Bund der Vlamenfreunde richtte naar aanleiding van de Vlaamse nationale feestdag een culturele manifestatie in de schouwburg in, waar behalve liederen en instrumentele muziek het eerste bedrijf van het toneelstuk *Gudrun* van Albrecht Rodenbach werd opgevoerd. De krijgsgevangene Michiel van de Kerckhove⁹⁶ hield een voordracht over het Vlaamse lied. Ook in Hannover zelf bleef de Bund der Vlamenfreunde onder Hornemanns bezielende leiding in de zomermaanden van 1918 niet bij de pakken zitten. In juni was er sprake van, dat de vereniging een handje zou toesteken bij de opbouw van een verzameling Vlaamse boeken in de stedelijke bibliotheek⁹⁷. Zij was bo-

nover; voorzitter van de Hannoverse kunstenaarsvereniging; medestichter en bestuurslid van het verbond van Duitse architecten; gestorven te Hannover, 27.10.1932.

94. Stadtarchiv Göttingen, KGL 80: verslag over „Vlaamse matinee”, 26.5.1918.

95. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Stange aan Borchling, Göttingen, juni 1918; Stange aan Siegmund Seligmann, Göttingen, 26.8.1918; *Gazet van Brussel*, jg. 5, nr. 219, 14.8.1918, p. 2: *Guldensporenviering*; *Niedersachsen*, jg. 23, nr. 23, 1.9.1918, 355: *Flämische Feier zum Gedächtnis der goldenen Sporenschlacht*.

96. Zoon van een onderwijzer uit Izegem in West-Vlaanderen; reeds voor de eerste wereldoorlog doctor in de Germaanse filologie; in 1914 in de buurt van Namen gevangen genomen; als leraar werkzaam in het Vlaamse krijgsgevangenkamp te Göttingen, waar hij ook na november 1918 nog bleef wonen; 1919 getrouwd met een Duitse uit Göttingen, Elisabeth Müller; deed in oktober 1919 het Pruisische hoofdonderwijzersexamen; vanaf herfst 1919 lector, later professor Nederlands aan de Universiteit te Betlijn; gestorven na 1972; over van de Kerckhove, cf. Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen, K 9445/4, K 31294.

97. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Hornemann aan Stange, Hannover 14.6.1918.

vendien van plan, om in Hannover een tentoonstelling van schilderijen en ambachtelijke kunstwerken van Vlaamse krijgsgevangenen uit Göttingen te organiseren. Voor september of oktober was een Rodenbach-herdenkingsviering in de maak, waar opnieuw het eerste bedrijf van *Gudrun* ten tonele zou gevoerd worden, en voor november stond een „Vlaamse avond” met een optreden van dichter René de Clercq op het programma ⁹⁸.

Van al die plannen blijkt echter niets in huis gekomen te zijn. De laatste verwezenlijking van de Bund der Vlamenfreunde was een reeks van vier voordrachten, die professor Stange in oktober 1918 over het onderwerp „Uit Vlaanderen geschiedenis en kunst” hield. Op 11 oktober sprak hij over „Vlaanderen bloeiperiode in de middeleeuwen”, op 18 oktober was de teloorgang van Vlaanderen als wingewest van Frankrijk aan de orde; op 25 oktober ging het over de „Vlaamse Beweging in de 19de eeuw” en op 1 november over „Moderne Vlaamse dichtkunst”. De reeks werd georganiseerd in samenwerking met een commissie voor de inrichting van „populaire leergangen” in Hannover, waarvan Hornemann lid was ⁹⁹.

In de herfst van 1918 stak de Deutsch-Flämische Gesellschaft nog eens de voelhorens uit in een poging, om de Bund der Vlamenfreunde in te palmen. De twee centrales te Düsseldorf en Berlijn benoemden professor Stange eind september tot bemiddelaar, die een toenadering en uiteindelijke samensmelting van de beide organisaties moest trachten te bewerken. De onderhandelingen sleepten aan tot begin november, zonder enige vruchten af te werpen. Hornemann en zijn achterban bleven zich koppig vastklampen aan hun onafhankelijkheid, totdat het einde van de oorlog alle verdere toenaderingspogingen en het bestaan zelf van hun vereniging overbodig maakte. Met de Duitse militaire ineenstorting waren zowel de Deutsch-Flämische Gesellschaft als de Bund der Vlamenfreunde ten dode opgeschreven ¹⁰⁰.

98. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/3: Agenda van een ledenvergadering van de Bund der Vlamenfreunde op 22 juni 1918, Hannover, 15.6.1918; Hornemann aan Stange, Berlijn, 28.7.1918; verslag van een ledenvergadering van de Bund der Vlamenfreunde, Hannover, 17.8.1918.

99. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/2: Stange aan von Unger, Göttingen, 5.11.1918; KGL 86/3: Hornemann aan Stange, Hannover, 19.5.1918; Hornemann aan Stange, Hannover, 27.5.1918; Volkstümliche Hochschulkurse in Hannover, programma: „Aus Flanderns Geschichte und Kunst”.

100. Stadtarchiv Göttingen, KGL 86/1: von Unger aan Stange, Berlijn, 30.09.1918; Stange aan von Unger, Göttingen, 3.10.1918; KGL 86/2: Stocky aan Stange, Düsseldorf, 30.9.1918; Stange aan Stocky, Göttingen, 4.10.1918; von Unger aan Stange, Charlottenburg, 7.11.1918; von Unger aan onbekend, Charlottenburg, 14.11.1918.

Besluit

De Duitse binnenlandse politiek was vanaf eind 1917 gekenmerkt door een versterkte druk van de uiterste rechterzijde binnen de publieke opinie op de rijksregering, om de doelstelling van een ongebreidelde machtsuitbreiding in Europa kracht bij te zetten¹⁰¹. Nadat de Rijksdag pas enkele maanden voordien, in juli 1917, met een meerderheid van sociaal-democraten, katholieken en vooruitstrevende liberalen een vredesresolutie had gestemd, vierde de expansionistische propaganda nu weer hoogtij. Daarmee trachtten conservatieve economische en politieke belangengroepen en legerkringen de regering tot een onverzettelijke houding aan te porren. Deze campagne kreeg de wind in de zeilen door de aanvankelijke successen van het laatste grootscheepse Duitse offensief in het Westen tussen maart en juli 1918. In de zomer van dat jaar slaagden de radicale expansionisten en hun bondgenoten in de legertop erin, de minister van Buitenlandse Zaken Richard von Kühlmann tot aftreden te dwingen. Hij had in een toespraak voor de Rijksdag de mening geopperd, dat de oorlog door militaire middelen alleen niet meer te beslechten viel. Daarmee had hij het grondig verkorven bij de toonaangevende conservatieve machtsgroepen in de Duitse maatschappij. Pas in het vooruitzicht van de nakende nederlaag gingen vanaf augustus en september 1918, veel te laat dus, in gezaghebbende Duitse kringen stemmen op voor een vrede door vergelijk in het Westen, om de door de overwinning op Rusland behaalde machtspositie in het Oosten te kunnen vrijwaren.

Dit was de politieke achtergrond, waarvoor vanaf eind 1917 de plaatselijke afdelingen van de Duits-Vlaamse Vereniging met hun werking van wal staken. De initiatiefnemers behoorden doorgaans tot de klein-burgerlijke intellectuele middenlaag of de economisch en politiek invloedrijke gegoede burgerij, tot maatschappelijke groepen dus, waarin onder de oorlog het radicale expansionisme het diepst wortels had geschoten: industriëlen, bankiers, militairen, professoren, advocaten, artsen en leraars. Hun specifieke belangstelling voor de Vlaamse kwestie steunde op een hele resem van uiteenlopende motieven, die niet allemaal kunnen herleid worden tot de actuele oorlogssituatie. De werking van de Duits-Vlaamse Vereniging had integendeel stevige wortels in het vooroorlogse verleden, in persoonlijke en/of in wetenschappelijke contacten met Vlaanderen uit de tijd vóór 1914 en in de propagandistisch getinte toenaderingspogingen van het Alduitse Verbond tot kringen van de Vlaamse Beweging in de late jaren negentig. Deze traditie werd binnen de Duits-Vlaamse Vereniging belichaamd door mensen als Winterstein en Bley, die al twintig jaar

101. Cf. Fr. FISCHER, *Griff nach der Wehrtmacht* (herwerkte uitgave. Kronberg 1977, pp. 370-383; 536-557.

voordien in het kader van de Alduitse agitatie zich voor het Vlaamse vraagstuk interesseerden. Ook de aanwezigheid van leden van Nederduitse heemkundige organisaties in sommige plaatselijke afdelingen getuigde van een traditie van contacten tussen de Vlaamse Beweging en het Platduitse regionalisme, die uit de 19de eeuw dateerde. Van meer recente oorsprong was de belangstelling voor Vlaanderen die in de medewerking van vertegenwoordigers van bankwereld en nijverheid in de afdelingen te Aken en Duisburg tot uiting kwam. Daarbij kwam de door de oorlogsomstandigheden ingegeven bedoeling te pas, Vlaanderen voor het Duitse kapitaal economisch te ontginnen. Het denkbeeld van een Duitse machtsuitbreiding over België als bestedinging van de militaire verovering van het land in 1914 was trouwens de gemeenschappelijke noemer, die de verschillende motieven bundelde.

Aan de top van de Duits-Vlaamse Vereniging was er, zoals we gezien hebben, een duidelijke scheiding tussen de gezagsgetrouwe katholieken in de centrale te Düsseldorf, die aanleunden bij het officiële programma van de Flamenpolitiek en de verbondswerking tot zuiver culturele activiteiten wilden beperken, en de meer politiek gerichte radicale expansionisten in de Berlijnse kern. Aan de basis, in de plaatselijke afdelingen van de organisatie dus, blijken daarentegen de voorstanders van een niets ontziend veroveringsbeleid in de meerderheid geweest te zijn. De leidende figuren in de afdelingen te Bremen, Kassel, Berlijn en de Hannoverse Bund der Vlamenfreunde stonden steevast aan de kant van de radicale expansionisten in de Duitse publieke opinie en beleden dus de standpunten van de Berlijnse centrale van de Vereniging. Enkel Kersting in Aken, die in zijn in 1915 verschenen opstel het programma van de officiële Flamenpolitiek vertolkte, en Hartwig in Duisburg hielden er geen bewijsbare bindingen op na met de uiterst rechtse nationalistische oppositie. Kenschetsend voor de politieke mentaliteit in b.v. de plaatselijke afdeling te Berlijn was de bijzondere waardering die men daar voor de overleden gouverneur-generaal Moritz von Bissing koesterde. Die was immers door de publikatie van zijn zogenaamd „politiek testament”, waarin hij zonder omhaal pleitte voor de rechtstreekse aanhechting van België, een maand na zijn dood postuum tot boegbeeld geworden van het radicale expansionisme ten opzichte van België. Wat zijn zoon Friedrich Wilhelm in februari 1918 voor de afdeling Bremen over de „Vlamingen en onze volkse plicht” had te vertellen, weten we niet. Maar we kennen wel de brochures die von Bissing junior onder de oorlog liet verschijnen en waarin hij zich een overbiddelijke voorstander toonde van een Duitse suprematie in Midden-Europa en hevig tekeerging tegen de volgens hem te slappe regering. En de protestmotie aan het adres van de Rijksdag, waarmee de afdeling te Bremen in maart 1918 de eis naar een Duitse heerschappij over België onderstreepte en verzet aantekende tegen elke neiging tot vrede door compromis, druiste ontegensprekelijk in tegen het van hoogerhand gewenste beginsel van politieke onzijdigheid van de Duits-Vlaamse Vereniging.

In het geheel van de verbondswerking vormde zulk een krasse uitspraak nochtans een uitzondering. Ondanks de sterke aanwezigheid van radicale expansionisten in de plaatselijke afdelingen waren hun openbare manifestaties, althans voor zover uit de beschikbare bronnen kan opgemaakt worden, niet doorgaans tegen het regeringsbeleid gericht. Politieke geluiden waren daarbij weliswaar niet van de lucht. De aanbevelingen van het verbondsbestuur, dat in zijn geciteerde handleiding de plaatselijke afdelingen een uitsluitend culturele en wetenschappelijke werking had voorgeschreven, bleven in de praktijk dode letter. Als geheel groeide de Duits-Vlaamse Vereniging nochtans nooit uit tot een regeringsvijandige drukkinggroep. Beyerle en ook Stange vertolkten in hun voordrachten ongetwijfeld de officiële lijn van de Flamenpolitiek. Hetzelfde geldt voor de vooraanstaande activisten uit Vlaanderen, die zich bij hun optredens voor plaatselijke afdelingen van de Duits-Vlaamse Vereniging tot spreekbuizen van de Duitse oorlogspropaganda tegen België maakten¹⁰². Voor de rest was de verbondswerking, al bleef ze niet beperkt tot zuiver culturele activiteiten, toch sterk cultureel getint. Vlaamse kunst en architectuur, muziek, liederen, toneel en letterkunde waren op openbare vergaderingen van de plaatselijke afdelingen al wat de klok sloeg. De „Vlaamse avond” als combinatie van kunstelementen en politiek opbeurende toespraken werd in de loop van de oorlog vanaf ongeveer 1916 het propagandamiddel bij uitstek om de Duitse openbare mening warm te maken voor de Flamenpolitiek. Beyerle heeft deze tactiek in zijn voordracht te Aken in de formule samengevat, dat de Duits-Vlaamse Vereniging weliswaar niet rechtstreeks aan politiek deed, maar niettemin politieke vruchten zou afwerpen.

De verhoopde vrucht van deze werking was een besef van samenhang met Vlaanderen in brede kringen van het cultureel geïnteresseerde Duitse publiek, dat zich op het politieke vlak in de eis naar een hechtere staatkundige aansluiting van beide volkeren zou vertolken. De Duitse belangstelling voor de Vlaamse cultuur was bovendien van aard, om waarnemers uit Vlaanderen ver-

102. Een staaltje daarvan leverde August Borms op een vergadering van de afdeling Keulen van de Duits-Vlaamse Vereniging op 12 mei 1918: Duitsland moest volgens hem de Vlaamse macht in België steunen, om te beletten, dat er binnen tien of twintig jaar een nieuwe oorlog zou uitbreken, waarbij België als „opmarsgebied” van de Entente zou dienen en Duitsland dus van te voren aan het kortere eind zou trekken. Duitsers en Vlamingen zouden elkander nodig hebben, omdat de Vlaamse strijd ook voor een „algemeen Germaans doel” zou gevoerd worden. De Vlamingen aan de IJzer werden volgens Borms voor doeleinden misbruikt, die niets meer te maken hadden met Belgische belangen. De natuurlijke rijkdommen en de regering van Vlaanderen moesten in handen van mensen komen, die ze niet tegen Duitsland zouden gebruiken — te weten: de activisten. Na de toespraak van Borms keurde de vergadering een telegram aan de rijkskanselier goed, waarin ze de hoop uitdrukte, „dat de vruchten van de wereldoorlog niet verloren gaan, opdat België ophoude, een bolwerk van onze vijanden te zijn, en dat het Rijk het Vlaamse volk de beloften van uw voorgangers gestand doet: de vervulling van zijn nationale verzuchtingen”. Cf. *Vlameland*, nr. 6, juni 1918, p. 2.

trouwen in te boezemen in de oprechtheid van de Duitse bedoelingen tegenover hen. Dit blijkt uit de bijna lyrische bewoordingen, waarin de onbekende krijgsgevangen getuige van de „Vlaamse matinee” te Hannover in mei 1918 verslag uitbracht over de gebeurtenis. De boodschap van al die culturele manifestaties was ondubbelzinnig: De Duitsers mochten een zo nauw verwant volk, schepper van een grootse „Germaanse” beschaving, dat hun bescherming nodig had, niet in de steek laten en moesten daarom doorvechten tot de overwinning. De Vlaamse kwestie als houvast voor oorlogspropaganda dus.

Sint-Hubertusstraat 7
3000 Leuven